

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1381

Hanefî-Mâtürîdî Tefsir Geleneğinde
Ömer en-Nesefî
Dr. Muhammet ÇOL

Yayın Koordinatörü
Murat AYDEMİR

Editör
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN

Tashih
Haluk Zahid KIZILYER

Kapak Tasarım
Batuhan Yağız GÖKMEN

İç Tasarım
R. Ahmet AKAY

ISBN: 978-625-428-601-8

1. Baskı, Kasım 2024, Ankara, 2.000 Adet

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 22.04.2024
tarih ve 187 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

*Bu eserin ilmi/edebi redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.*

Yayıncı Sertifika No: 48058

Ostim OSB Mah. 1256. Cad. No: 11
Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

HANEFÎ-MÂTÜRÎDÎ
TEFSİR GELENEĞİNDE
ÖMER EN-NESEFÎ

Dr. Muhammet ÇOL

ÖZ GEÇMİŞ

■

1992 yılında Büyükorhan/Bursa'da doğdu. Eğitimine Büyükorhan'da başladı. 2010 yılında Bursa İpekçilik AİHL'den, 2015 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2013-2017 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam-Hatip (Tekirdağ-Malkara-Çınaraltı) ve Dini Yüksek İhtisas Merkezi kursiyeri (Erzurum: Ömer Nasuhi Bilmen) olarak görev yaptı. 2017 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden "*Tefsîr İlminde Kavâid Literatürü ve Kâfiyeci ile Sa'dî'nin Kavâide Dair Eserlerinin Mukayesesi*" konulu yüksek lisans tezi ile mezun oldu. 2017 yılında araştırma görevlisi olarak Aydın Adnan Menderes Üniversitesinde göreve başladı. 2018-2023 yılları arasında doktora eğitimi için görevlendirildiği Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde çalıştı. 2023 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde "*Ömer en-Neseî ve et-Teysîr fi't-Teşîr'i*" konusu ile doktora eğitimini tamamladı. Hâlihazırda Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi ve dekan yardımcısı olan yazar, evli ve iki çocuk babasıdır. Yayımlanmış çeşitli çalışmaları vardır.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	IX
Kısaltmalar	X
Giriş	1
A. Çalışmanın Konusu, Amacı ve Yöntemi	2
B. Literatür ve Kaynak Değerlendirmesi	5

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖMER EN-NESEFİ VE ANA HATLARIYLA ET-TEYSİR Fİ'T-TEFSİRİ

A. Neseфі'nin Hayatı, İlmî Kişiliği ve Eserleri	10
1. Hayatı, İlmî ve Siyasi Kişiliği	10
2. Eserleri ve Tefsirlerinin Genel Mukayesesi	14
B. et-Teysir'in Yapısal Analizi	18
1. Adı ve Nüshaları	18
2. Telif Türü, Yazılma Amacı ve Üslubu	19
3. Kaynak Havuzu	24
4. Mukaddimesi	30
5. Farsça Açıklamaları	32
C. et-Teysir'in Tefsir Literatüründeki Yeri	34
1. Geriye Dönük Bağlantıları	35
a) Mâtürîdî	35
b) Taberî	40
c) Sa'lebî ve Vâhidî (Nişabur Tefsir Çevresi)	41
d) Kuşeyrî	47
2. Dönemi Açısından Konumu	50
a) Begavî	50
b) Zemahşerî	51

c) İbn Atıyye ve Tabersî.....	53
3. Sonraki Çalışmalara Tesiri.....	54
a) Müstakil Tefsirler.....	55
b) Şerh, Hâşiye ve Ta'lika Literatürü.....	58
D. <i>et-Teysîr</i> 'de Temel Bazı Kavram ve Konular.....	61
1. Tefsir ve Te'vil.....	61
2. Rivayet ve Dirayet.....	65
3. Haber-i Vâhid.....	69
4. Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs.....	71
5. Ulûmü'l-Kur'ân.....	75
6. Münâsebât.....	77
7. Müşkil.....	82

İKİNCİ BÖLÜM

**ET-TEYSİR'DE RİVAYET VE
DİL BİLİMSEL BOYUT**

A. Rivayet Boyutu.....	88
1. Rivayetleri Kullanma Amacı ve Biçimi.....	89
2. İsnad Kullanımı.....	92
3. Tercih, Yorum ve Tasarrufları.....	96
4. Âyet, Merfû, Mevkuf ve Maktû Haber Kullanımı.....	99
a) Âyet Kullanımı.....	99
b) Merfû Haber Kullanımı.....	103
c) Mevkuf ve Maktû Haber Kullanımı.....	105
5. Rivayete Dayalı Diğer Konulardaki Tutumu.....	109
a) Nesih.....	109
b) Esbâb-ı Nüzûl.....	114
c) Kıssalar.....	118
d) Kur'an'ın İnzâli.....	121
e) Mekki-Medenî.....	123
f) Hurûf-ı Mukattaa.....	124
g) Fezâilü'l-Kur'ân.....	126
h) Ehl-i Kitap Kültürü.....	131
ı) Kur'an'ın İlk ve Son Nâzil Olan Kısımları.....	136
i) Rivayetlerdeki Hakikat ve Mecaz Temalı Konular.....	139
k) Mezhebî Kimlikle Rivayetlere Yaklaşımı.....	141
6. Kıraat Anlayışı.....	143
a) Kıraatleri Tefsirinde İstihdamı.....	143

b) Kıraat İmamlarına Bakışı ve Muhtemel Kıraat Kaynakları	146
c) Mütevâtir Olmayan Kıraatlere Bakışı ve Bu Hususta Ötekileştirilmesi	148
d) Hz. Osman Mushafı ve Özel Koleksiyonlara Bakışı	150
B. Dil Bilimsel Boyutu	152
1. Lügat Anlayışı	152
a) Bazı Lügavî Uygulamaları	152
b) Selefin Dil Çatışmalarındaki Tavrı (Basra-Kûfe Ekolü)	156
2. Sarf Anlayışı	157
3. Nahiv Anlayışı	159
4. Belâgat Anlayışı	161
a) Nazım Nazariyesine Bakışı	162
b) Teşbih, Mecaz, Kinaye, Müşâkele ve İltifât Kullanımları	164
5. Dil Bilimsel Kökene Dayalı Diğer Konulardaki Tutumu	168
a) Garîb	168
b) Vücûh-Nezâir	172
c) Tekrâr	174

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ET-TEYSİR'DE KELÂMÎ, FIKHÎ VE TASAVVUFÎ BOYUT

A. Kelâmî Boyut	179
1. Dinlere ve Fırkalara Bakışı	179
a) Din Anlayışı ve Eleştirileri	179
b) Fırka Anlayışı ve Eleştirileri	182
2. Bazı Kelâmî Mevzulara Bakışı	189
a) İman, İslâm ve Amel	189
b) Fiil, İrade ve İstitâat	192
c) Hüsün ve Kubuh	194
d) Halku'l-Kur'ân ve Rü'yetullâh	195
e) İsmetü'l-Enbiyâ	198
f) Mûcize, Keramet ve Şefaat	201
g) Kabir, Ba's, Mîzan, Cennet ve Cehennem	205
B. Fikhî Boyut	207
1. Fıkıh Usulüne Bakışı	208
a) Edille-i Şer'îyye ve Elfâz Bahisleri	208
b) Kerhî'nin Usulünü Tedavüle Alması	210
2. Fıkıhın Fürû Konularına Bakışı (Hilâfiyât Bağlamında)	212

a) İbâdât Meseleleri.....	214
b) Muâmelât Meseleleri.....	217
c) Ukûbât Meseleleri.....	220
C. Tasavvufî Boyut.....	223
1. Tasavvufa Bakışı.....	224
2. Tasavvufî Fırkalara/Gruplara Bakışı.....	225
3. Nesefî/Teysîr Bağlamında Mâtürîdîlikte Tasavvuf Kültürü.....	226
4. Kullandığı Tasavvufî Kavramlar (İlham-İman).....	230
5. Tasavvufî Kaynakları, Yorumları ve Aktarımlarının Eleştirilmesi.....	233
SONUÇ.....	239
KAYNAKÇA.....	245

ÖN SÖZ

■

Müfessirler, tarih boyunca Allah kelâmı olan Kur'an'ın kapalı yönlerini açıklamaya ve insanlara müşkil gelen hususlarını gidermeye çalışmışlardır. Bunlardan biri de VI/XII. yüzyılda Mâverâünnehir coğrafyasında yaşayan Hanefî-Mâtürîdî tefsir geleneğinin müfessirlerinden Ömer en-Neseî'dir (ö. 537/1142). Bu bağlamda Neseî, çalışma konusu olarak seçilmiştir. Ehl-i Sünnet'in temel dinamiklerinden Mâtürîdîliğin tefsir disiplini özelinde tarihsel seyrine dair bir inceleme yapma isteğimiz de tercihimizde etkili olmuştur. Böylelikle Neseî'nin *et-Teysîr fi't-Tefsîr* isimli eserinde ortaya koyduğu birikimin incelemesi yapılmış ve özgün noktaları ortaya çıkarılmıştır. Günümüz Müslümanlarının büyük bir kısmının takipçisi olduğu Mâtürîdîliğin oluşumuna katkı sağlayan Neseî'nin *et-Teysîr*'inden hareketle tefsir disiplinindeki konumuna bakılmış ve ilmî konumu tespit edilmiştir.

Ömer en-Neseî'nin müfessir kimliğini inceleyen bu çalışma, Bursa Uludağ Üniversitesinde 2023 yılında hazırladığımız "*Ömer en-Neseî ve et-Teysîr fi't-Tefsîr'i*" isimli doktora tezimize dayanmaktadır. Başından bugüne çalışmamızın meydana gelmesinde isimleri sayılamayacak kadar çok kişinin katkısı olmuştur. Tamamına şükranlarımı sunuyorum. Ancak bazıları var ki burada onlardan bahsetmem ilim ahlakının bir gereğidir. Başta kıymetli hocam Prof. Dr. Remzi KAYA olmak üzere her konuda fikir alışverişinde bulunduğum ve zengin kütüphanesini hizmetimize sunan değerli hocam Prof. Dr. Celil KİRAZ'a, Neseî'nin sorgulanmasına, anlaşılmasına ve çalışmanın olgunlaşmasına destek veren Doç. Dr. Muhammed COŞKUN, Prof. Dr. Mehmet ÇİÇEK ve Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY'a, araştırma esnasında desteklerini gördüğüm Arş. Gör. Dr. Samed YAZAR ve Mahir APAK'a, istişarelerde bulunduğum Doç. Dr. Yunus ÖZTÜRK'e, vakitlerini aldığım eşime ve çocuklarıma, "SGA-2023-1237" numarasıyla çalışmayı destekleyen Bursa Uludağ Üniversitesi proje birimine (BAP-ADEP), çalışmanın basımını üstlenen TDV yayınlarına ve çalışanlarına teşekkür ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇOL

Aydın - 2024

KISALTMALAR

■

AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AYBÜ	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
çev.	: Çeviren
DBY	: Dün Bugün Yarın Yayınevi
DEM	: Değerler Eğitim Merkezi
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: editör
Hz.	: Hazreti
Hız	: hazırlayan
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAV	: İslâmi Araştırmalar Vakfı
mür.	: müracaat
nşr.	: neşreden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>et-Teysîr</i>	: <i>et-Teysîr fi't-Tefsîr</i>
thk.	: tahkik yapan
ts.	: tarihsiz
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
yy.	: yayıncı yok
Yay.	: yayınları
YEK	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı